

D. KAPACIAUSKIENĖ PROFESORIUS EUGENIJUS MEŠKAUSKAS IR LIETUVOS FILOSOFIJA

Šį rašinį inspiravo proga - VU filosofijos profesoriaus E. Meškausko jubiliejus (1989 m. kovo 1 d. jam sukako 80 metų). Bet straipsnio intencija ir idėja nėra proginė. Ne tik todėl, kad kiekvienas "Problemu" numeris gerokai atsilieka nuo progos, bet svarbiausia dėl to, kad šitų apmąstymų laukas yra ne tiek asmens gyvenimas ir pažinimas, kiek nemažas mūsų filosofijos istorijos tarpsnis. Istorikai jį gal vadina tarybiniu laikotarpiu Lietuvos filosofijoje, o tikrasis tuos apmąstymus skatinęs rūpestis - dabartinė mūsų filosofinė kultūra ir profesionaliosios filosofijos būklė.

Antra vertus, jei perdėm asmeninis įvykis paskatina klausiančiu žvilgsniu aprėpti dabartinės mūsų filosofijos panoramą, tai jo vieta šioje panoramoje yra neatsitiktinė ir nemarginalinė: kultūra yra žmonių kuriama, ir prof. E. Meškauskas yra kaip tik ta asmenybė, kuri padarė ženklia įtaką pokario Lietuvos filosofinei kultūrai - formavo filosofinę mintį ir filosofavimo stilių. Dėl to paplitęs posakis "Meškausko mokykla" yra prasmingas, ir dėl to įvertinti tą mokyklą yra būtina filosofijos savižinos sąlyga: neįvykdę jos, negalėsime pasakyti, kur esame ir kur einame.

Pirmiausia apie stilių. Jis - mokslinis, racionalus¹: vadovaujamas principu, kad kiekviena teorija (taigi ir marksistinė filosofija) turi būti atiduota suverenaus proto teismui, ir jo verdiktas - "tiesa arba netiesa" - yra vienintelė teisėta teorijos galiojimą apbruojančių sankcija. Visi kiti - pragmatiniai, ideologiniai - teorijų vertinimo kriterijai turi būti laikomi antriniais: ideologija diskredituotų save, jeigu ji remtųsi tokia filosofine teorija, kurią suverenaus proto teismas pripažino esant netiesai.

Tačiau žinome, kad gyvenimo stilius anaipol nėra racionalus, todėl suverenaus proto funkcijos gyvenime dažnai būna uzurpuotos įvairių praktinių nuostatų, taigi racionalaus proto nuolat tyko pavojus prarasti suverenitetą. Kartu kiekvienam asmeniui, kaip ratio subjektui, iškyia grėsmė netektų arba iš viso nesusiformuoti kritiškos (racionalumo sinonimas) pažinimo į tą socialinę praktiką, kurios dalyvis jis pats yra. O tai savo ruožtu yra pražūtinga pačiai socialinei praktikai: ideologijos

¹ Toks stilius būdingas visai filosofijos ir mokslo istorijai ir nėra joks naujadaras. Jis pabrėžtinai kritiškai akis tik tarybinės marksistinės filosofijos fone, nes jau trečiajame šio amžiaus dešimtmetyje buvo galutinai išgytas iš tarybinių mokslo centrų. Tarybų Rusijoje įstingus "raudonųjų profesorių" kurais ir sutriuskinus vadinamąją "Deborino grupę", t.y. iš visuomenės gyvenimo pašalinus paskutinuosius iki revoliucijos susiformavusius filosofus, buvo nutrauktas ryšys su europine filosofijos tradicija

uzurpuotas ratlo netenka tiesos-netiesos (tampos: kartu ideologija netenka ja maitinančios energijos šaltinio, taigi ir gyvybingumo, atsparumo. (Sena išmintis: "Ką Dievas nori nubauti, tam atma protą".) Bet visuomenės savisaugos instinktas gelbsti ją nuo pražūties: protas stengiasi neprarasti suvereniteto ir kvestionuoja ideologiją (apskritai visas praktines nuostatas), užuot nuolankiai priartinęs viskam, ką ji nurodo esant teisingą, siektiną. Kad tas savisaugos instinktas efektyviai veiktų, reikia, kad protas, nors uzurpuotas, išliktų gyvas, kad jo kritiškumas nebūtų prarastas bent jau kaip potencialia, vadlnasi, kad būtų ir nepražūtų žmonės, kurie išsaugo tą proto galią.

Kai mintimis grįžtame į Sąjūdžio gimimo ir lietuvių tautos atgimimo vasarą, negalime nesidžiaugti tuo gausiu būriu išmintingų žmonių - filosofų, ekonomistų, teisininkų, menininkų, kurie (konkrečiai, aktualizavo proto potencialį visa, ką galvojame ir saume, matuoti tiesos matu. Šis faktas gali kelti nuostabą žvelgiančiam iš šalies, o patiems proceso dalyviams jis yra natūralus ir gal net nepastebimas - tų žmonių protas nepatyrė žymesnių metamorfozų. Ne Sąjūdis padarė juos protingus, o dėl to, kad jie buvo protingi, galėjo išaugti ir efektyviai veikti Sąjūdis, vos tik susiklostė palankios politinės aplinkybės jam gimti: Sąjūdyje jie aktualizavo tai, ką potencialiai turėjo visą laiką, - savąjį ratlo.

Kad mūsų filosofai - dabar kalbėsime apie juos - išlaikė tą proto potencialį per pastaruosius dešimtmečius, nemenkas ir prof. E. Meškauskio nuopelnas. Lemtingas mūsų filosofinei kultūrai atsitiktinumas, kad prof. E. Meškauskas marksistinė filosofija, apskritai marksizmu susidomėjo dar iki karo, studijuodamas teisę Kaune, Vytauto Didžiojo universitete, kol ši filosofija nebuvo nei mokyklinė, nei tuo labiau "vienintelė teisinga", kol reikėjo ją logiškai išgryninti, argumentuoti sandūroje su įvairiomis kitokiomis pažiūromis. Tik tokioje polemikinėje situacijoje ir galėjo tarpiti racionalusis filosofavimo stilius, kurį prof. E. Meškauskas išsaugojo gyvą per visus ketvirtąjo ir penktojo dešimtmečio sąmyšius ir kuris tapo VU Filosofijos katedros savastimi.

Tad jau pirmaisiais Tarybų valdžios metais universitetas turėjo savąjį marksistą ir privalomąja tapusios marksistinės filosofijos dėstytoją. Ir dėstė ją anaipol ne privalomu stiliumi, "ne scholastiškai, kaip iš sausų ir besąlygiškų dogmų ar dogmatizuotų formulų rinkinio susidedantią sektos doktriną", o "kaip gyvą, besivystantį mokslą, veikimo mokslą" (taip apie E. Meškausko paskaitą savo dienoraštyje 1940 m. gruodžio 11 d. rašė profesorius M. Romeris²), kaip mokslą, kuris yra atviras kritikai (tokį moksliškuo kriterijų mėgsta kartais priminti pats prof. E. Meškauskas). Dėl to prof. E. Meškausko paskaitos ir gausios pranešimai katedros posėdžiuose, konferencijose kaip magnetas traukė tiesos ir išminties alkstančius studentus, aspirantus, Vilniaus inteligentus, ir dėl to Filosofijos katedroje rado prieglobstį bei intelektualiniam darbui palankias sąlygas daug filosofijai gabių žmonių.

Racionalus filosofavimo stilius buvo visiškai nesuderinamas su tarybine vadovėline vadinamąja marksistinė filosofija, kuri buvo bruka, na į mūsų mokyklas "raudonųjų profesorių" kursų absolventų parašytų vadovėlių ir sudarytų sąjunginų mokymo programų pavidalu: keletą dešimtmečių pabuvusi "vienintelė teisinga", neturinti oponentų, ji buvo tik tarlamai filosofinių frazių kratinys, nerišlus tekstas (nepaisoma priešaidų ir sekmenų loginių ryšių būtinumo), nesudarantis prasmingos

² Žr. Namavičius Z. Iš M. Romeris dienoraščio // Tiesės etudai I V, 1988 P 118

vienovės, todėl netinkantis polemikai. Nepolemizuojant mintis apsnūsta ir atbunka. Prof. E. Meškauskas savo klausytojus orientavo į autentiškus K. Markso (ir F. Engselo, ir V. Lenino) tekstus, kurie turi būti skaitomi ir suprantami Europos filosofijos kontekste. Be šio konteksto filosofinis tekstas apskritai negali būti adekvačiai suprastas bei tinkamai įvertintas. Apie K. Markso filosofinius tekstus tai ypač pasakytina, nes jie labai negausūs ir fragmentiški. Ir tai, ką vadiname marksistine filosofija, faktiškai yra ne paties K. Markso, o marksistų sukurti teoriniai konstruktai, pagrįsti, kaip mano jų autoriai, tomis pačiomis teorinėmis prielaidomis, kurios yra ir K. Markso filosofinių pažirų pradinis taškas.

Kokios yra tos teorinės prielaidos, arba marksistinės filosofijos aksiomatika? Atsakymas į šį klausimą yra būtina ir esminė sąlyga bet kokiai teorijai kritiškai įvertinti: prielaidos sąlygoja teorijos turinį, ir jų teisingumas yra vienas fundamentalių teorijos teisingumo garantų.

Negausių K. Markso filosofinių tekstų, rodos, visiškai pakanka svarbiausiajai jo prielaidai adekvačiai rekonstruoti. Pavyzdžiui, jaunystėje parašytas "Tezės apie Fojerbachą" galima traktuoti kaip pastangas suformuluoti savąją filosofijos aksiomatiką, o bendrą su F. Engelsu veikalą "Vokiečių Ideologija" (žinoma, ir kitus, ypač "Kapitalą") - kaip tos prielaidos plėtotę ir jos efektyvumo demonstraciją. Esmingiausia tos prielaidos kategorija, pasikartojanti daugelyje tezių, yra **p r a k t i k a**: "Visuomeninis gyvenimas iš esmės yra **p r a k t i n i s**" (8-ji tezė).

Įsisąmoninus šią mintį kaip filosofinę prielaidą ir filosofinio samprotavimo pradinį tašką, radikaliai keisis tradicinių filosofijos problemų - būties, pažinimo, žmogaus esmės - samprata. Ir ši savita samprata turės teisę būti įvardyta - pavadinta K. Markso vardu. Todėl neatsitiktinai E. Meškausko filosofijos kandidato disertacija³ skirta šios prielaidos (faktiškai - marksistinės filosofijos esmės) analizei. Ta analizė nebuvo beprasmiška, nes šios, regis, tokios akivaizdžios ir paties K. Markso suformuluotos minties aiškumas apgaulingas: tyko didelis pavojus ją lengvai pripažinti ir taip pat lengvai paviršutiniškai suprasti kaip tradicinio klasikinio mąstymo tęsinį, o ne kaip naujos postklasikinio mąstymo paradigmos kūrimą.

Šią užuominą apie naują mąstymo paradigmą reikia plačiau paaiškinti ir akcentuoti, nes ji - ne epizodinė, o esminė šių samprotavimų idėja, ašis, apie kurią suksis visos pastangos parodyti tą racionalumo tipą, kuris būdingas dabartinei 4, taigi ir marksistinei, filosofijai ir kurio neįsisąmoninus negalima adekvačiai kalbėti nei apie K. Markso, nei apie bet kurias kitas adekvačias filosofines pažiras kaip apie išbaigtą teoriją.

Klasikiniam mąstymo tipui būdinga dichotomiška būties ir esinijos, materijos ir sąmonės (determinizmo ir teleologijos, pažinimo ir vertinimo, - ši vardijama glūma tęsti ir tęsti) priešmata. Todėl amžina klasikinės paradigmos mąstytojo problema - būties ir minties santykis: iš kur ir kokiu būdu randasi mintis (sąvokų kilmės problema), kokiu pagrindu galime žinoti, kad ji pajėgi pažinti jo buvimą ir būties? Žinomi ir klasikiniai šios problemos sprendimo variantai: 1) iš vadinamojo sveiko proto, arba išankstinės pasaulėžiūrinės nuostatos, arba (kartais) iš mistinės įžvalgos

³ Э. Мешкаускас Е. Практика-основа познания общественных законов природы. Авторский корректура на основе статьи кандидата философии наук.-М., 1955.

⁴ Egzistencijos filosofijos pavyzdžiu gana išsamiai dabartinio mąstymo paradigmą yra išanalizavęs A. Šlogeris knygoje "Žmogaus pasaulis ir egzistencinis mąstymas".

atsiran antū prielaida, kad mintis adekvačiai a spindi būtį (klasikinis idealizmas ir materializmas yra šia prielaida grindžiamos filosofinės pažiūros); 2) skeptiškos, arba atsargaus, mokslinį sąžiningumą demonstruojančio proto prielaida, kad anapus žmogaus proto ribų nėra jokių jo teisingumo garantijų, todėl protas privalo įsisąmoninti savo subjektyvumą ir rėpintis vien mintčių vidine darna ir taisyklingumu (visos vadinamojo subjektyviojo, arba gnoseologinio, idealizmo atmainos).

Antra vertus, žinomas ir tas nepasitenkinimas klasikinės filosofijos ribose ir jos rėmonėmis: antrasis dėl to, kad jo prielaida (sakykime: minimalistinė) per daug kukli, net rezignatoriška: protas per daug susimenkina, neigdamas savo galią spęsti apie būtį, apie anapus jo esančios realybės buvimo pagrindus; be to, ir šios iš pirmo žvilgsnio akivaizdžios prielaidos tikrumas pakimba ore, kai pradėdame galvoti apie būtinius mokslo tiesų visuotinio pagrindus. Kad tie pagrindai abejotini, aiškiai įrodė D. Hiomas, savotiškai inspiruodamas grandiozines ir vaivšingai Kanto pastangas reabilituoti ir pagrįsti mokslo tiesų visuotinumą ir būtinumą paties proto galimais. G. Hegelis ir I. Kanto pastangos pasirodė beviltiškos: ko vertos grynojo proto tiesos, atskaitos nuo būties tiesos, jei nenorime pasitenkinti iliuzija, o norime žinoti, koks yra realus pasaulis, kuriame realiai gyvename. Su ne mažesniu nei I. Kantas užmoju jis žengė žingsnį, išvedantį, kaip nats manė, iš būties ir minties, esinijos ir minies, būties ir esinijos sudvejinimo aklavietės jų tapatumo perspektyvą. Logikos pažioriu tą žingsnį galima apibūdinti kaip perėjimą nuo dvinarės objekto ir minties supriešinimo prie trinarės (triadinės) neigimo neigimo (šio supriešinimo neigimo, tezės ir antitezės sintezės) schemas.⁵ Trečiojo loginės schemas nario funkcija - jungti būtį ir esmę, jungti (ir tai labai svarbu!) ne išoriniais rystais tarsi rįsiamąja medžiaga, o būti jų imanentine vienybe. Tiksliau: sintezė yra loginė forma išreikšti priešybių sudvejinimo santykinumui - priešybės viena be kitos negyziuoja, jų nėra kaip savaiminių, savarankiškų dalykų. Visa, kas realiai yra, gali būti adekvačiai pažįstama, nes būties ir esmės sintezė yra sąvoka. Sąvoka yra būčiai ir esmei imanentinis transcendentas.

Ar G. Hegelis patekė tikslą - ar išvedė filosofiją iš minėtojo dualizmo aklavietės? Vienu a žvilgiu - taip: savąja logika jis parodė, kad būties ir esmės antitezėškumui įveiktū reikalingas trečias - sintetiskas - narys. Bet, kita vertus, kadangi tas trečiasis narys, toji būties ir esmės sintezė G. Hegelio logikoje yra sąvoka (Begriff), tai jo siūloma išeltis yra iliuzoriška. Ir štai kodėl: triadinėje formoje (logikoje) slypi klasikinis diadinis turinys, nes sąvokos terminas nėra ontologiškai neutralus - jis žymi mintį, idealybę, o minties adekvatumas pažinimo objektui, taip gražiai G. Hegelio demonstruojamas visuose trijuose "Logikos" tomuose, senoviškai ūka liktal tikimas, pageidaujamas, o ne žinomas, įrodytas.

K. Marksas, gerai išmokęs G. Hegelio pamokas, deklaruoja: "Klausimas, ar žmogaus mąstymas turi daktinį tikrumą, visiškai nėra teorijos klausimas, o p r a k

⁵ Kai kas gali pulti įrodinėti, kad G. Hegelis čia jokį ptonterius, nes triada yra seniai žinomas dalykas: Vėduose - pagrindinių dievų triada, triadiskas romėnų panteonas, krikščionybės šv. Trejybė, pagaliau silogizmo dvejų prielaidų ir išvados, kraštinių ir viduriniojo terminų triada. Tokios paralelės (atsseit, jau senų senovėje žmonės buvo išradę diktatij) ne diskredituoja, o priešingai, sustiprina teoriją, didina presitūjiną jos tikrumą. Logika iki G. Hegelio iš esmės buvo diadinė: prielaidos - išvada. G. Hegelio logika triadinė: tezė-antitezė-sintezė.

tinis klausimas" (2-ji tezė apie Fojerbachą). Tai ir yra mūšų jau minėta K. Markso filosofijos prielaida, aksioma, kuria remiasi visa jo teorija. Praktika K. Markso logikoje atlieka tą (sintezės) vaidmenį, kurį G. Hegelio logikoje turėjo atlikti sąvoka. Sąvokai, kaip matėme, šis vaidmuo nepavyko, nes ji nėra ontologiškai neutrali objekto ir minties, materijos ir sąmonės priešstatoje. - Juk ji, šlaip ar taip pavardius, tėra mintis ir niekas daugiau. Praktika šiam sintezės vaidmeniui turėtų labiau tiktį jau vien dėl to, kad minėtos priešstatos atžvilgiu ji yra tikrai ontologiškai neutrali⁶: ji nėra nei vien materialiai, nei vien dvasinė, ji yra šių abiejų aspektų sintezė. Praktinėje veikloje, vadovaujantis mintimi, iš medžiagos padaromas daiktas. Daiktas yra materialiai minties išraiška, bet lygiai taip pat jis yra ideali materijos forma. Daiktas yra tai, kas logiškai gali būti išskaidyta į esinį ir sąvoką.

Kita vertus, kadangi praktika ne tik gali būti analizuojama - mąstoma kaip tezė ir antitezė, kaip materialiai ir ideali veikla, bet ir iš tikrųjų ji reiškiasi kaip materialiai veikla (daiktų gamyba) ir kaip ideali veikla (idėjų, teorijų kūrimas), tai abu tie jos aspektai yra santykinai savarankiški. Vadinas, tradiciniai mąstymo logikumo kriterijai nenustoja galios ir naujoje mąstymo paradigmoje, tik suprantamas tos jų galios santykinumas, ribotumas: jie nepajėgūs išspręsti tiesos objektyvumo klausimo. Logikos priemonėmis negalima įrodyti tiesos objektyvumo, nors to labai tikėjosi G. Hegelis. Bet ir negalima ignoruoti, kad Europos filosofijos pastangos logikos priemonėmis įrodyti tiesą suformavo europietiško mąstymo tradicija: poreikį ir sugebėjimą teoriškai formuluoti tas praktinių situacijų problemas, kurio yra sprendžinos, čia ir dabar, logiškai argumentuoti tokios formuluotės pagrįstumą bei sprendimų racionalumą.

Talgi praktika K. Markso filosofijoje yra fundamentali idėja, demonstruojanti (svarbiausia - formuojanti) naują postklasikinio mąstymo paradigmą, o ne šlaip tik praplėsdama klasikinį mąstymą, pasilydama jam, kaip papildomą hipotezę, taip jo ieškoma tiesos objektyvumo kriterijų. Taip jau atsitiko, kad tarybinėje marksistinėje filosofijoje tapo trivialis teiginys apie praktiką kaip tiesos objektyvumo kriterijų, neva išreiškiantis tos filosofijos esmę (net nepastebint, kad šitaip K. Marksas interpretuojamas amerikietiškojo pragmatizmo dvasia), ir buvo ignoruojama praktika, kaip pažinimo šaltinis, kaip filosofinės minties regioną funduojanti ir apibrėžianti kategorija. Šitokios susiaurintos ir dėl to esmingai iškreiptos K. Markso interpretacijos netiesloginė kritika, tiksliau adekvačios K. Markso interpretacijos pastanga ir yra minėtoji E. Meškausko disertacija apie praktiką kaip pažinimo pagrindą.

K. Markso dėmesio centras ir jo filosofijos pradinis taškas yra praktiškai veikiantys - gaminantys įrankius ir pragyvenimo reikmenis - žmonės, "tikri individuali, jų veikla ir materialinės jų gyvenimo sąlygos, tiek tos, kurias jie jau yra radę, tie ir tos, kurias jie yra sukūrę savo veikla"⁷. O praktiškai veikiantys žmonės - tai visuomenė, kuri ir yra tikrasis K. Markso filosofijos objektas. K. Markso filosofija iš esmės yra socialinė. Todėl būtent socialinis jos turinys labiausiai nukentėjo tarybinėje marksiz-

⁶ Įdomu, kad visiškai analogiškos pastangos išvengti materijos ir dvasios, kūno ir sielos, būties ir esinijos etc. dualizmo apūnkamos kone visoje dabartinėje Vakarų filosofijoje. Pavyzdžiui, analogiškas savo ontologiniu neutralumu ir sintetiškumu yra M. Šelerio terminas "aktas", A. Geleno "veiksmas", E. Husserlio "fenomenas", E. Macho "elementas", M. Heideggerio "ekzistencija" etc.

⁷ K. Marksas, F. Engelsas. Vokiečių ideologija.-V., 1974 - P.16

mo istorijoje, nes jo tiesa praktiškai niekam nebuvo reikalinga: totalitarinėje valstybėje ideologijai nereikia jokių racionalių argumentų, jokio mokslinio pagrindimo, - jos viešpatavimas palaikomas kitokiomis priemonėmis. Visa, ko jai gali prireikti, - tai autoritetingas K. Markso vardas, uždedantis jai neva ⁸ šventumo (neginčijamos vertybės) nimba. Šiame istoriniame fone prof. E. Meškauskui svarbiausia buvo parodyti, kad K. Markso socialinė filosofija yra mokslas - bendroji sociologija⁹, ir dėl to ji yra atvira kritikai - gali būti kvestionuojama, verifikuojama, falsifikuojama, vadinasi, su ja gali būti elgiamasi kaip su kiekviena mokslo teorija. Jokie neliejami autoritetai jai ne tik nereikalingi, bet yra iš esmės priešingi jos prigimčiai.

Norint marksistinę filosofiją traktuoti kaip mokslą, reikėjo nugremžti nuo jos storą ideologinių apnašų, konjunktūrinių vertinimų sluoksnį, kad būtų galima apibrėžti tą jos turinį, kuriam galima ir privaloma taikyti tiesos kriterijų, o kartu išlaikyti autentišką (būdingą pačiam K. Marksiui) jos prasmę. Šis uždavinys buvo ne tik teorinis, bet ir didaktinis: puoselėti ir ugdyti studentų, aspirantų, jaunesniųjų kolegų kritišką mąstymą, apsaugoti juos nuo tiesos monopolio pagundos, nuo ideologijos ribų išplėtimo objektyviosios tiesos sąskaita, - nuo tų dalykų, į kuriuos tarybinių žmonių sąmonę stumė valstybinė mokymo ir propagandos mašina.

Istorijos materialistinės sampratos esmę išsiskiantį kategorija yra visuomenės ekonominė formacija: ja pasakoma pagrindinė K. Markso socialinės teorijos išvada, jo mokslinis atradimas. Visuomenės praktinę veiklą traktuodamas kaip gamybą, o s b o d o (gamybinių jėgų ir gamybinių santykių) raidą, K. Marksas įrodė esant tam tikrą šios raidos dėsningumą - istoriškai apibrėžtas objektyvias struktūras, kurias jis vadino visuomenės ekonominėmis formacijomis. Dėl to ši kategorija yra ir svarbiausias ideologijos įrankis - ji atlieka pagrindinį vaidmenį ideologinių vertinimų teorinėje argumentacijoje. Todėl suprantamas prof. E. Meškausko dėmesys visuomenės ekonominės formacijos kategorijai bei marksizmui esmingai ir ideologiškai aktualiai komunizmo (socializmo) idėjai¹⁰. Jam rūpėjo išsiaiškinti ir parodyti, koks šios kategorijos turinys adekvačiausias paties K. Markso teorijai.

Neužmiršdami, kad praktiškai (sintezėje) reikia traktuoti kaip dviejų priešybių - istorinių faktų, kaip visuomenės konstruktyvios veiklos realizacijos (tezė), ir teorinio jų modelio, kaip konstruktyvios veiklos idealizacijos (antitezė), - sąveiką, suprasime, kad teorinė konstrukcija (šiuo atveju - komunistinės ekonominės formacijos sąvoka) nėra ir ne gali būti tiesioginis jos priešybės - istorinio fakto - atspindys. Lygiai kaip istorinis faktas (pavyzdžiui, tarybinės visuomenės nuosavybės santykiai)

⁸ Iš tikrųjų K. Markso teorija ne tik neturi nieko bendra su šventumu, greičiau priešinga, nes ir visuomenę, ir asmenį ji orientuoja tik į tokius žemiškus dalykus, kurie nėra šventi tikraja šio žodžio prasme.

⁹ Prof. E. Meškauskas yra kategoriškai priešiškas socialinės filosofijos termino vartosenai, kad kalbama apie K. Markso filosofiją, kuri, jo nuomone, yra mokslas - bendroji visuomenės vystymosi teorija, taigi vadintina bendraja sociologija, kad pavadinimas neišpiruotų jokių aliuzijų į tradicinę ikimarksistinę socialinę filosofiją, kuriančią spekuliatyvinės žmonių raidos schemas.

¹⁰ Kam yra tskę studijuoti pas prof. E. Meškauską, tas prisimena, kad vienas mėgstamiausių profesoriaus "arkliukų" (kontrolinių) klausimų per egzaminą būdavo vienatp ar kitaip suformuluota komunizmo problema. Nuo to "arkliuko" studentai (ir aspirantai) nusirdavo dažniausiai, nes išučiudavo į apgaulingai gražias ideologijos džūngles, - imdavo operuoti vien vertinamojo pobūdžio kategorijomis.

negali būti teorinės konstrukcijos materialus atitikmuo. Triadinė filosofinio mąstymo paradigmos formulė parodo visų iliuzijų apie pažinimą, kaip objektyviosios tikrovės tiesioginį atspindį, bevišliškumą. Banalu priminti, kad ekonominės formacijos kategorija nėra jokios faktinės būklės atspindys, o yra teorinė konstrukcija - metodologinis principas, teikiančis galimybę konstatuoti ir interpretuoti empirinius faktus kaip visuomenės praktinės veiklos sublimatus.

Bet būtent taip, kaip neturėtų būti, ši sąvoka vartojama tarybinėje filosofijoje: socializmas, kaip teorinis ekonominės formacijos modelis, yra tapatus tam istoriniam faktui, kuris vadinamas socialistine šalimi (visų pirma, žinoma, TSRS). Vadinasi, tvirtinama, jog teorija ir faktas sutampa (abipusei jų "naudai"): faktas liudija jam tapatią teorijos teisingumą, o teorija įrodo ją tikrąjio fakto protingumą, būtinumą.¹¹

Tas netapatių dalykų tapatinimas, ypač propagandiniame lygmenyje, buvo toks gajus ir taip glūdi įsiritęs mokslievių, tampačių studentais, aspirantais samone, kad nelengva būdavo tą mąstymo stereotipą sudaužyti. Nežinau, ar per šitiek perlauginio darbo metų vis naujoms studentų kartoms aiškindamas ekonominės formacijos kategoriją, prof. E. Meškauskas būtų kada nors apsilėjęs be savo teorines pastangas iliustruojančios pastabos, jog, sakydami "socializmas", neturime turėti galvoje "Tarybų Sąjungą" (o kodėl ne Švediją, kaip mėgsta taikliai ironizuoti prof. Kazimieras Antanavičius): lygiai kaip kapitalizmo teorinio modelio negalima tapatinti su jokia konkrečia valstybe.

Šią pastabą galima ekstrapoliuoti visam pažinimo procesui: jokia teorija, vadinasi, apskritai pažinimas, nėra ir negali būti tiesioginis objekto atspindys¹². Teorijos yra visuomenės praktinėje veikloje (istoriniame procese) konstruojami idealios modeliai, apie kurių "atspindimą", tiksliau - pažintinę, funkciją galima kalbėti tik istorinio praktinio objektyviosios tikrovės įsisavinimo rėmuose. Todėl praktika, kaip teorių objektyvumo kriterijus, neturėtų būti traktuojama (kas dažnai pasitaiko tarybinėje akademinėje filosofijoje) kaip tiesioginis teorijos ir objekto palyginimas ir jų adekvatumo, net tapatumo patvirtinimas. Tokia interpretacija faktiškai ignoruoja praktikos, kaip socialinio istorinio proceso, esmę (kad ji yra konstruktyvi, kartu materialii ir ideali žmonių veikla) ir neatitinka dialektinio mąstymo paradigmos, likdama tradicinės objekto ir subjekto priešstatos rėmuose. Todėl prof. E. Meškausko dėmesys gnoseologinėms filosofijos problemoms toks pat aktualus, kaip ir socialinėms, ir jo dėstoma pažinimo proceso teorija tokia pat tobula ir logiškai nuosekli, kaip socialinio proceso teorija, - ji yra adekvati tos pačios mąstymo paradigmos demonstracija. Neturėdami galimybės tokio pobūdžio rašinyje paanal-

¹¹ Kokia painiava gali kilti dėl tokio teorijos ir istorijos tapatinimo, puikiai iliustruoja tokie mūsų dienų dalykai: viename iš TSKP suvažiavimų buvo pasakėta, kad Tarybų Sąjungoje yra "Tarybų socializmas" (manoma, kad taip patiesinama, sankcionuojama istorinė esamybė - juk ji yra gyvenamąja teorija, - lyg teorija apskritai gali būti gyvenamąja), o pradėjus pertvarką ir leidus adekvačiau kalbėti apie esamą padėtį, imta tvirtinti, kad, gyvenant socializma, buvo deklaruota socializmo teorija, todėl apskritai nebeaišku, kas yra socializmas (istorinės realybės kritika suprantama kaip teorijos kritika, lyg teorijos kritikai galiotų neteorinio pobūdžio argumentai).

¹² Pkg. su K. Markso pirmąja teze apie Fojerbachą, kurioje pasakya, jog viso ankstesniojo materializmo trūkumas buvo tas, kad pažinimas buvo traktuojamas kaip objekto stebėjimas, o ne kaip praktinė žmonių veikla.

Izuoti jos turinio¹³, norime tik pabrėžti jos loginį aspektą - tai, kad ta pati mąstymo paradigma galioja ir pažinimo teorijoje:

praktika
dailtiškoji realybė
teorinė idealybė

Tas pats pasakytina ir apie tradicinių ontologinių problemų transformaciją dialektinėje mąstymo paradigmoje. Jei filosofinio mąstymo prielaida pasirenkame praktikos, kaip visuomeninio istorinio proceso, idėja, vadinasi, mums nebegalioja tradicinės (klasikinės) idealizmo arba materializmo ontologinės prielaidos, teigiančios substancialaus dvasinio arba materialaus prado būvimą. Todėl marksistinėje (ir daugumoje dabartinių) filosofijoje nėra ontologijos kaip būties mokslo. Praktikos kategorija apibrėžtame filosofinės minties regione galima tikta' teigti objektyvų esinių būvimą anapus mūsų sąmonės ir mūsų sąmonės turinio (teorijų) objektyvumą. Dėl to marksistinė filosofija skiriasi ir nuo objektyvistinės ontologijos, kaip būties mokslo, ir nuo jos priešybės - subjektyvistinės agnosticizmo pažinimo teorijos, kaip mokslo logikos. Marksistinė filosofija ir pasaulėžiūra, ir mokslo atžvilgiu yra metodologija - dialektinė materialistinė bendrųjų ir pasaulėžiūros, ir pažinimo principų teorija.

Jei ta pati loginė struktūra (trinarė arba dialektinė mąstymo paradigma) galioja sprendžiant visas filosofijos problemas, vadinasi, ji yra pilna ir efektyvi kaip filosofinio mąstymo instrumentas. Jos efektyvumas apima ir didaktikos sferą: mokinys pratinasi ir savo filosofines pažiūras sutvarkyti į darnią, logiškai neprieštarinę teoriją, - kitaip negalėtų įvykti filosofinis dialogas. Taip ugdoma ir lavinama filosofinio mąstymo kultūra, be kurios neįmanoma nei taip dabar aktuali politinė kultūra, nei apskritai kultūringas įvairių pažiūrų žmonių bendravimas.

Pabaigai atkreipsiu skaitytojo dėmesį į galimą (ir mano ne kartą girdėtą) klausimą, ar prof. E. Meškauskio marksistinės filosofijos rekonstrukcija adekvati paties K. Markso pažiūroms. Adekvatumą suprasdami kaip maksimalų panašumą, būsime paprasčiausi nieko verti epigonai. Svarbu ne kažkienu pažiūrą perpasakoti, o išbandyti tos pažiūros teorinės prielaidos konstruktyvumą: ar galima ja remiantis sukurti tobulą (logiškai uždarą) teoriją. Kad prof. E. Meškauskui pasisekė tą padaryti, manau, jau pademonstravome. Kitas dalykas - pačios prielaidos teisingumo, taigi apskritai filosofinės pozicijos pasirinkimo klausimas. Jei samprotaujame, remdamiesi K. Markso filosofine prielaida, vadinasi, esame tos prielaidos apibrėžtame filosofinės minties regione. Pasirinkdami kitą prielaidą, patenkame į kitą - fenomenologijos, egzistencializmo, filosofinės antropologijos etc. - regioną. Prielaidos pasirinkimą sąlygoja anapus filosofijos esantys pasaulėžiūros, religijos, ideologijos, politikos, tradicijų ir kt. veiksniai, t.y. filosofinių pažiūrų pasirinkimą lemia ne teorinio pobūdžio dalykai.

Kad pailiustruotume, grįžkime prie socialinių marksistinės filosofijos problemų. Jau sakėme, kad visuomenės ekonominės formacijos kategorijos turinys ne tik netapatus istorinio fakto turiniui, bet ir apskritai teorija ir faktas negali būti palyginti tiesiogiai. Juos netiesiogiai sieja (taigi yra jų sintezė, o ne jų tapatybė) praktika, kaip socialinis istorinis procesas. Todėl istorinis procesas yra nuolatinės faktų ir teorijų

¹³ E. Meškauskas. Marksistinės filosofijos metodologinė apybraiža-V., "Mintis". - 1988. - P.105-138.

savvelkos ir priežastis, ir padarinys kartu, ir, būdamas toks, jis yra savaiminis, savitradus. Todėl turėtini galvoje du dalykai. Viena, istorinis procesas neturėtų būti suprantamas kaip idėjos (tikslio) realizavimas, kaip "darymo", "statymo" veiksmas: negalima socializmo ar komunistinio pstatyti pagal projektą, - filosofinė istorinio proceso teorija negali būti traktuojama kaip to proceso tikslingo vykdymo projektas. Kuo labiau vadai stengiasi "pastatyti" visuomenę pagal projektą priekingai realiai padėčiai ir eigai, tuo tragiškesni žmonėms būna tokių pastangų padariniai, - didysis teroras yra neišvengiamas didžiųjų revoliucijų palydovas. Antra, istorinis procesas negali būti laikomas ir nuostatai nuo žmonių tikslingos veiklos lauko einanti apvažiavimo magistrale. Todėl socialinėje praktikoje filosofinė teorija negali išlaikyti visišką ideologinio neutraliteto, taip jau būdingo nuo praktikos abstrahuotoje grynojo proto sferoje. Praktikoje, kaip istoriniame procese, filosofinė teorija įsijungia į politinių, teisinių, dorovinių verdimų aiškinimo, argumentavimo veiklą, todėl viena filosofinė teorija tinka analptol ne kiekvienai ideologijai, lygiai kaip viena ideologija negali būti grindžiama bet kokia filosofija. Tai rodo, jog pačioje filosofijos teorinėje prielaidoje jau slypi tam tikra vertybinė nuostata, kuri gali būti elminuojama tik abstrakcijoje, t.y. į filosofiją žiūrėti tik jos, kaip teorijos, loginio nuoseklumo požiūriu. Todėl ir jos pasirinkimas priklauso ne vien nuo jos, kaip teorijos, tobulumo, logiškumo, bet ir nuo jos ideologinio šaltškumo, atitiktimo pasirinkto ideologinei nuostatai.

Ir prof. E. Meškausko dėmesys marksis nei filosofijai nebuvo ideologiškai neutralus. Jo politinis kritiškai vertinti viešpatavusią ideologiją ir ieškoti alternatyvų (kritiškai mąstančių žmonių nuostata paprastai būna opozicinė, o opozicija yra būtinas tautos mentaliteto energijos, taigi gyvybės šaltinis) Lietuvos nepriklausomybės laikais paskatinoj domėtis marksizmu. Pokario metais, kai drastiškoms priemonėms buvo primesta esą tuo pačiu marksizmu grindžiama ideologija, prof. E. Meškausko opozitiška nuostata reiškėsi kaip pastangos dėstant patią marksistinę filosofiją apginti kritiško mąstymo autonomiją nuo ideologinės prievartos. Tokia jo opozicija pirmajai pokarinei studentų ir aspirantų kartai atrodė radikali, o jau vėlesnei, Chruščiovo atlydžio generacijai, kompromisinė. Tokia ji negali patenkinti dažniausiai ne į kompromisą, o į radikalumą linkusio jaunimo. Todėl jaunimas dažniausiai rinkosi ir renkasi kitas filosofines prielaidas, ir todėl tarp prof. E. Meškausko mokinių vargu rasime ortodoksalių marksistų - "Meškausko mokykla" nebuvo epigonų kalvė. Joje, kaip sakėme pačioje pradžioje, formavosi filosofavimo stilius, kuris esmingai priešingas bet kokio turinio dogmatizavimui. Tas stilius tad ir leido būtina kiekvienos teorijos loginį uždaramą sėkmingai derinti su jos turinio atvirumu kiekvienai kitai racionaliai minčiai. Jokiai kitai filosofijai jis neužtvėrė kelio į mūsų kultūrą, todėl šlandien turime ne tik įvairių pažiūrų savų filosofų, bet, svarbiausia, turime visiems jiems bendrą racionalaus filosofavimo kultūrą, leidžiančią jiems visiems susikalbėti, keistis idėjomis ir šitaip turtinti tą visumą, kurią galime aprėpti viena sąvoka - Lietuvos filosofija užavimui. Tas stilius tad ir leido būtina kiekvienos teorijos loginį uždaramą sėkmingai derinti su jos turinio atvirumu kiekvienai kitai racionaliai minčiai. Jokiai kitai filosofijai jis neužtvėrė kelio į mūsų kultūrą, todėl šlandien turime ne tik įvairių pažiūrų savų filosofų, bet, svarbiausia, turime visiems jiems bendrą racionalaus filosofavimo kultūrą, leidžiančią jiems visiems susikalbėti, keistis idėjomis ir šitaip turtinti tą visumą, kurią galime aprėpti viena sąvoka - Lietuvos filosofija.